

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.341+343.237

DOI <https://doi.org/10.32782/39221370>

Спринцев П. С.,

<https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>

кандидат юридичних наук, доцент,

проректор Донецького державного університету внутрішніх справ –
директор Криворізького навчально-наукового інституту

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

GENERAL SOCIAL MEASURES TO PREVENT ORGANIZED CRIME IN UKRAINE

У статті обґрунтовано, що організована злочинність та форми її прояву є прямою і серйозною загрозою національній безпеці, а це актуалізує значення і роль загальносоціальних заходів запобігання.

З метою вдосконалення нормативно-правового забезпечення запобігання організованим злочинностям необхідно прийняти Закон України «Про запобігання кримінальним правопорушенням», доктрини кримінологічної, інформаційної, економічної та екологічної безпеки України, а також запропонованої автором Концепції запобігання організованим злочинностям, яка відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Плану заходів з її імплементації, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2023», Стратегії національної безпеки України та Стратегії боротьби з організованою злочинністю, а також з урахуванням обсягу зобов'язань, узятих Україною в рамках виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, спрямована на захист прав і свобод людини та громадянина, інтересів приватного сектору, суспільства та держави від загроз організованої злочинної діяльності. Така Концепція визначає організаційно-правові засади запобігання організованим злочинностям у сучасних умовах, зокрема щодо удосконалення законодавчого та інституційного забезпечення такого запобігання, консолідацію зусиль державних органів із запобігання проявам організованої злочинної діяльності у сфері управління та економіки, налагодження дієвої взаємодії та координації, а також активізації міжнародного співробітництва.

Ключові слова: організована злочинність, кримінальне правопорушення, запобігання, кримінологічна політика, концепція, стратегія.

The article substantiates that organized crime and the forms of its manifestation are a direct and serious threat to national security, and this actualizes the importance and role of social prevention measures.

In order to improve the regulatory and legal support for the prevention of organized crime, it is necessary to adopt the Law of Ukraine «On the Prevention of Criminal Offenses», the doctrine of criminological, informational, economic and environmental security of Ukraine, as well as the Concept of the Prevention of Organized Crime proposed by the author, which in accordance with the Association Agreement between Ukraine and by the European Union, the Action Plan for its implementation, the Sustainable Development Strategy «Ukraine – 2023», the National Security Strategy of Ukraine and the Strategy for Combating Organized Crime, as well as taking into account the scope of commitments undertaken by Ukraine within the framework of the implementation of the Action Plan on Visa Liberalization by the European Union regime for Ukraine, aimed at protecting the rights and freedoms of a person and citizen, the interests of the private sector, society and the state from the threats of organized criminal activity. Such a Concept defines the organizational and legal principles of the prevention of organized crime in modern conditions, in particular regarding the improvement of legislative and institutional support for such prevention, the consolidation of the efforts of state bodies to prevent manifestations of organized criminal activity in the sphere of management and economy, the establishment of effective interaction and coordination, as well as the activation of international cooperation

Key words: organized crime, criminal offense, prevention, criminological policy, concept, strategy.

Сучасне українське суспільство першочерговим завданням вбачає мінімізацію та зниження до реального рівня такого суспільно-небезпечного явища, як злочинність. Саме такий підхід до проблеми боротьби зі злочинністю в цілому та запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема, заснований на концепції комплексного використання всіх можливостей суспільства, держави, громадян у реалізації заходів, запобігання кримінальному розвитку подій в масштабі країни, регіону, конкретних криміногенних ситуацій.

В умовах війни РФ проти України, проявів сепаратизму, намагань створення терористичних організацій, суттєвого збільшення кількості засобів ураження в незаконному обігу, відбувається зростання рівня тяжких злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, зокрема із застосуванням вогнепальної зброї, «рейдерства» та інших неконкурентних методів фінансово-господарської діяльності, зрощування з корупцією, що загалом негативно впливає на економічне зростання і пов'язаний з ним суспільний розвиток.

Задекларовані законодавчі та інституційні зміни у Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2020 р.) [1] залишаються не реалізованими. Застарілість окремих положень законодавчих та інших нормативно-правових актів, наявність прогалин в організації боротьби з діяльністю організованих злочинних угруповань, ліквідації відповідних спеціальних підрозділів в органах кримінальної юстиції, відсутність належної взаємодії та координації правоохоронних органів, недосконалість механізму моніторингу криміногенної ситуації та її оцінки, і, як наслідок, низька ефективність результатів боротьби з організованою злочинністю (ОЗ) – свідчать про недосягнення визначених цілей.

У кримінології під загальносоціальними заходами запобігання кримінальним правопорушенням розуміють комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин та усунення або нейтралізацію, разом з тим, причин та умов злочинності [2, с. 143]. Як зауважив О. М. Джужа, цей рівень запобігання злочинам характеризується тим, що його складові

є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку, поліпшення морально-психічної і духовної сфер суспільства [3, с. 53–54]. При цьому, на переконання В. В. Голіни, основною метою зазначеного запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблійних часів негативних явищ, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими чинниками виникнення кримінального потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо) [4, с. 19].

Іноді межі здійснення загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням помилково розширюють та ототожнюють їх з «ефективним функціонуванням усіх позитивних інститутів соціальної правової держави» і в такому розумінні стверджують, що «загальносоціальне запобігання не є предметом кримінальної науки», хоча відразу, всупереч наведеному заявляють, що «не враховувати ці заходи при організації протидії злочинності не можна, тому що вони створюють умови для усунення чи послаблення кримінологічних факторів, які детермінують злочинність» [5, с. 13].

Ключ до розв'язання цієї суперечливої позиції знайшов А. П. Закалюк, який у своїх наукових працях довів, що заходи загально-соціального запобігання мають своїм об'єктом явища, факти, прояви, тощо, які мають із злочинністю, хоч і не спричиняючий чи обумовлюючий, але інші детермінуючі, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів. У такому разі запобіжний вплив на них, хоч і не цілеспрямований, належить до загальносоціального запобігання їй [6, с. 327–328].

Виходячи із зазначених наукових підходів, Ю. Ю. Орлов обґрунтовано зробив висновок про те, що загальносоціальне запобігання злочинам – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосереднього запобігання злочинам, а спрямована передусім на

вирішення загальних економічних і соціальних завдань держави [7, с. 20].

Таким чином, загальносоціальне запобігання злочинності – це, насамперед, комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності. Тому, вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій [5, с. 177].

Одним із головних напрямків кримінологічної політики є боротьба з ОЗ [8]. Її концепція передбачає систему цілей і завдань, масштабів та етапів запобіжної діяльності, їх організаційного, методичного, правового, ресурсного, організаційного забезпечення на основі спеціалізації в рамках єдиної системи запобігання злочинності в країні. Позитивні зрушення в цій сфері можливі за умови: приходу до верховної влади людини, яка має установку на безкомпромісне протистояння злочинності, формування ним команди однодумців антикримінальної спрямованості; посилення державної системи руйнівного впливу на злочинність; створення механізмів саморозкладу цієї системи; усвідомлення суспільством гостроти кримінальної проблеми.

Зниження ефективності боротьби з ОЗ в останні роки пов'язане з відсутністю: а) професійного ядра із числа співробітників спеціальних підрозділів правоохоронних органів, які спроможні вести боротьбу на випередження у кримінальному середовищі; б) високопрофесійних слідчо-оперативних груп, які спеціалізувались би на виявленні та розслідуванні злочинів вчинених організованими бандитськими формуваннями; в) системи статистики і обліку, яка давала б можливість реально оцінювати стан і ефективність роботи правоохоронних органів у боротьбі з злочинними формуваннями; г) взаємодії зі спеціальними підрозділами інших країн по знищенню бандитських формувань; д) труднощами використання заходів, що вимагаються в умовах соціальної і економічної нестабільності, а на сьогодні, в умовах війни.

Система запобігання ОЗ у всіх формах її прояву в сучасних умовах повинна враховувати наявний позитивний досвід і, разом з тим, нові вимоги розвитку суспільних відносин. Вона повинна характеризуватися: а) чіткою концептуальною і понятійною характеристикою цієї злочинності і боротьби з нею в сучасний період; б) знаннями реального стану і тенденцій різних форм ОЗ, що обґрунтовані прогностичними оцінками; в) поєднанням державних і суспільних начал, сил, ресурсів у цій діяльності; г) достатньою правовою базою; д) поєднанням таких завдань: впливу на особистість, середовище, діяльність суб'єктів, громадську думку; є) спеціалізацією інформаційного фонду, методики, організаційних форм і управління, кадрів і ресурсів; е) розподілом функцій між окремими учасниками запобіжної діяльності з метою запобігання дублюванню [9].

Проведений кримінологічний аналіз дає підстави підтримати думку про те, що ОЗ – не просто самий небезпечний вид злочинності, але, перш за все, – специфічне *соціально-економічне явище наслідком якого стала поява певних злочинних структур і форм*. Це система соціальних зв'язків і відносин, яка склалась у зв'язку з отриманням і розподілом незаконних доходів. Вона існує паралельно з легальною соціально-економічною системою, ніби в тіні, і паразитує на ній у протиправних формах.

У країні склалась ситуація, за якої масштаби розвитку такого економічного явища, як тіньова економіка, а також об'єми продукції і фінансових ресурсів, які є в обігу в цьому секторі господарства, не можуть не враховуватися в ході прийняття управлінських і законодавчих рішень на всіх рівнях владних структур. Тіньова економіка залишається однією з найсуттєвіших загроз для економічної безпеки держави, що загострює соціально-економічну кризу в Україні та негативно позначається на її міжнародному іміджі. Саме тому розроблення ефективних механізмів *детінізації сфери господарювання та фінансів, розширення й повернення до легального обігу незаконно виведених із нього активів, захист об'єктів права власності є пріоритетними напрямками реалізації державної політики в правоохоронній галузі* [10].

Не менш важливим аспектом, котрий безпосередньо пов'язаний з даною проблемою,

є соціальна сфера. Соціальний генезис злочинності дозволяє зробити висновок методологічного характеру, згідно з яким злочинність як соціальний феномен є однією з характеристик стану суспільства на конкретному історичному етапі його розвитку. Однак просте декларування принципу соціальної зумовленості злочинності не дозволяє чітко пояснити наявні відмінності у злочинності, які проявляються різнопланово і багатоаспектно. Конфлікт між людською особистістю і нелюдським суспільним устроєм має безліч причин. Не кожна людина здатна розумно розпоряджатись своєю свободою, тому, прагнучи свободи і рівності для всіх, слід пам'ятати, про наслідки насамперед для законослухняної особи, яка в умовах свободи нерідко стає жертвою [11].

Злочинність необхідно прогнозувати, передбачати. Масштабність проблем запобігання, динамізм обстановки, різноманіття процесів і явищ, пов'язаних з відтворенням злочинності та її проявами в соціальному житті, зумовлюють актуальність комплексного прогнозування розвитку ситуації. Без цього неможливо досягти точності і своєчасності у визначенні цілей і завдань у сфері запобігання ОЗ, їх співвідношення і пріоритетів; неможливо встановити необхідні обсяги та інтенсивність заходів запобігання, кримінально-правового, пенітенціарного, а також кримінально-політичного впливу на злочинність. Актуальність прогнозування у сфері запобігання зумовлена ще й тим, що, по-перше, з'явилася яскраво виражена соціальна потреба удосконалення кримінально-правових, пенітенціарних і кримінально-процесуальних основ запобігання кримінальним правопорушенням; по-друге, стало очевидним, що сучасні масштаби злочинності детермінують створення державної системи комплексного спостереження, аналізу і прогнозу щодо запобігання ОЗ [12].

Таким чином, у загальному загальносоціальне запобігання ОЗ, пов'язане з найбільш значимими і довготривалими видами соціальної діяльності, значними заходами по розвитку економіки, забезпечення прав, свобод, законних інтересів громадян, підтримка культури і моральності, укріплення законності, соціального захисту населення. Ці заходи мають більш масштабні цілі, ніж боротьба зі злочинністю

і запобігання кримінальним правопорушенням. Проте, вони мають важливий кримінологічний аспект, являючись основою, спеціально-кримінологічного запобігання, оскільки їх спрямованість на вирішення задач соціального розвитку створює передумови обмеження злочинності, запобігає криміногенним детермінантам, що її породжують.

У 2020 р. прийнято Стратегію боротьби з організованою злочинністю [1], яка визначає напрями розвитку системи боротьби з ОЗ та механізми реалізації державної політики у відповідній сфері в сучасних умовах. На її виконання пропонується Концепція запобігання ОЗ, метою якої є визначення напрямів забезпечення на основі запровадження міжнародних стандартів ефективного запобігання організованій злочинності шляхом формування адекватної системи заходів щодо боротьби з діяльністю організованих злочинних угруповань, насамперед у економічній, фінансово-банківській і кібернетичній сферах.

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: формування загальнодержавної системи подолання ОЗ, яка базується на ефективному довгостроковому плануванні; удосконалення національного законодавства та іншого нормативно правового забезпечення державної політики у сфері запобігання ОЗ, імплементація правових засад ЄС з цих питань; приведення наявного інституційного забезпечення у відповідність з рівнем поширення ОЗ, зокрема посилення ролі органів поліції в боротьбі з діяльністю організованих злочинних угруповань; забезпечення ефективної діяльності, взаємодії та координації органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ щодо своєчасного виявлення діяльності організованих злочинних угруповань, осіб, причетних до такої діяльності, та притягнення їх до відповідальності; встановлення причин і умов, що сприяють ОЗ, мінімізація факторів, детермінуючих її виникнення; удосконалення та посилення антикорупційних заходів, спрямованих на нейтралізацію дії чинників, що зумовлюють діяльність організованих злочинних угруповань; поглиблення міжнародної співпраці органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ; забезпечення гарантій прав громадян і юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з ОЗ; запровадження єдиних

підходів та стандартів до професійної освіти та підготовки співробітників органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ; широке залучення до запобігання ОЗ державних органів та інститутів громадянського суспільства, підвищення рівня поінформованості громадськості про небезпеку організованих злочинних угруповань.

Проблеми запобігання ОЗ передбачається розв'язати до 2030 року за такими напрямками:

1) *удосконалення національного законодавства*. З метою імплементації у законодавство України положень Конвенцій ООН та Ради Європи у сфері запобігання ОЗ та впровадження відповідних міжнародних правових стандартів прийняти проект Закону України «Про організаційно-правові основи запобігання організованим злочинності» з урахуванням практики діяльності органів кримінальної юстиції, громадськості, та необхідності подальшого удосконалення, зокрема щодо: системи державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, координації їх діяльності, інформаційно-аналітичного забезпечення, розробки форм і методів боротьби з діяльністю організованих злочинних угруповань, змісту щорічної національної доповіді про реалізацію державної політики у цій сфері;

2) *підготовки пропозицій для внесення змін до:*

Кримінального кодексу України щодо удосконалення механізму застосування інституту співучасті у злочинах, учинених транснаціональною злочинною організацією та організованою терористичною групою;

Кримінального процесуального кодексу України щодо наділення спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю повноваженнями здійснювати процесуальні слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора;

інших нормативно-правових актів, зокрема щодо: впровадження механізму заохочення громадян, співробітників контролюючих органів, які сприяють боротьбі з організованою злочинністю; гарантування пом'якшення відповідальності особам із числа членів організованих злочинних угруповань, які співпрацюють в рамках оперативно-розшукової діяльності; введення пільгових інститутів для осіб, які добровільно

відшкодували шкоду, заподіяну злочином, або сплатили необхідну компенсацію;

3) *формування ефективної системи інституційного забезпечення запобігання ОЗ*. З врахуванням створення нових правоохоронних інституцій та системних змін в діяльності правоохоронних органів, здійснити розмежування і конкретизацію функцій державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, зокрема: визначити на законодавчому рівні головний орган у загальнодержавній системі боротьби з організованою злочинною діяльністю з врахуванням європейського досвіду та міжнародної практики; реформувати в системі Національної поліції України спеціальні підрозділи по боротьбі з ОЗ; урегулювати та запровадити механізм координації діяльності державних органів у сфері боротьби з ОЗ; забезпечити ефективну взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з ОЗ, передбачивши проведення на постійній основі міжвідомчих нарад, створення спільних слідчо-оперативних груп для виявлення, розслідування та припинення діяльності організованих злочинних угруповань; привести у відповідність до законодавчих змін нормативно-правові акти, за необхідністю розробити нові, що врегульовують порядок взаємодії та координації правоохоронних та інших державних органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ; визначити державний орган (наукову установу) відповідальний за розроблення та впровадження новітніх методів та способів боротьби з ОЗ з урахування сучасних загроз; здійснювати моніторинг судової практики у кримінальних провадженнях за ознаками організованої злочинної діяльності та готувати на постійній основі відповідні рекомендації, включаючи формування ефективної доказової бази; розробити критерії та запровадження систему оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ; впровадити нові принципи добору, комплектування та підготовки співробітників спеціальних та інших оперативних підрозділів правоохоронних органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ, а також підвищити їх грошове утримання та соціальний захист.

4) *запобігання ОЗ та боротьба з діяльністю організованих злочинних угруповань у сферах з високим ризиком її прояву*.

Розробити та впровадити заходи на центральному та регіональному рівнях щодо системного запобігання організованим економічній злочинності та «тінізації» економіки, передбаченої Стратегією національної безпеки України (2020 р.), зокрема на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних та правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації.

5) *інформаційно-аналітичного та науково-го забезпечення запобігання ОЗ.* Запровадити в діяльність органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ, системи кримінального аналізу та аналізу ризиків ОЗ, сумісної зі стандартами Європейського Союзу. Розробити пропозиції щодо формування Єдиної інформаційної захищеної системи правоохоронних органів України для інформаційно-аналітичного забезпечення боротьби з ОЗ. Забезпечити узгодження форм статистичної звітності правоохоронних органів з обліку кримінальних правопорушень, що стосуються організованої злочинної діяльності, із формами статистичної звітності судової влади щодо результатів розгляду судами кримінальних проваджень за такими правопорушеннями.

Визначити уповноважений орган із підготовки щорічної національної доповіді про реалізацію державної політики у сфері боротьби з ОЗ та спеціальних звітів про стан організованої злочинності в Україні, основні напрями, результати боротьби з нею, ресурсні потреби та внесення їх на розгляд Кабінету Міністрів України, Президента України та Верховної Ради України.

б) *залучення громадськості до активної участі у запобіганні ОЗ.*

Забезпечити постійний діалог між владними структурами, бізнесом і громадськістю шляхом організації регулярних загальнонаціональних та регіональних форумів з обговорення проблем

запобігання ОЗ. Підтримати проведення авторитетними громадськими організаціями моніторингу криміногенної ситуації в країні, зокрема боротьби з організованими злочинними угрупованнями. Забезпечити обов'язкове і оперативне реагування органів влади та їх посадових осіб на повідомлення ЗМІ про факти вчинення правопорушень особами, причетними до ОЗ.

7) *міжнародного співробітництва у сфері запобігання ОЗ.*

Забезпечити дієве співробітництво з правоохоронними органами і спеціальними службами іноземних держав на двосторонній та багатосторонній основі. Запровадити активні форми співпраці з правоохоронними структурами іноземних держав шляхом обміну відомостями про злочинні організації та осіб, що беруть участь у їх діяльності; організації і проведення спільних оперативних заходів та транскордонних операцій із припинення та запобігання організованим злочинній діяльності. Розширити обмін досвідом, стажування та спільне навчання фахівців спеціальних підрозділів по боротьбі з ОЗ.

Ініціювати запровадження проектів міжнародної технічної допомоги, спрямованих на посилення спроможностей органів, які здійснюють боротьбу з ОЗ, постачання сучасної спеціальної техніки, озброєння, інших засобів запобігання ОЗ. Сприяти налагодженню багатосторонніх відносин між навчальними закладами та науковими установами, які спеціалізуються на підготовці відповідних фахівців та проведенні кримінологічних досліджень.

Реалізація такої Концепції дасть змогу запровадити міжнародні стандарти запобігання ОЗ, скоординувати зусилля уповноважених державних органів для комплексного реагування на сучасні загрози у цій сфері безпеки, підвищити ефективність заходів правоохоронних органів у боротьбі з діяльністю організованих злочинних угруповань, а також вдосконалити міжнародне та міжвідомче співробітництво.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2020 р. № 1126-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>
2. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
3. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2009. 348 с.

4. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
5. Давыденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы: монография. Харків: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2005. 388 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної управлінської кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
7. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужа. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
8. Василевич В. В. Кримінологічна політика України: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
9. Храмов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : моногр. Харків : НікаНова, 2015. 472 с.
10. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
11. Литвак О. М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ: Україна, 1997. 167 с.; Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : монографія. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
12. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Золота миля, 2013. 370 с.